

О.П.ГЛАЗОВА

Т.В.КОСЯН

**НАВЧАЛЬНІ
ПЕРЕКАЗИ
З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

7 КЛАС

1999, 2000

ЗМІСТ

РОЗПОВІДНІ ТЕКСТИ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ	4
РОЗПОВІДНІ ТЕКСТИ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПРОЦЕСІВ ПРАЦІ	18
ТЕКСТИ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ	32

ПЕРЕДМОВА

Переказ – традиційний для школи вид навчальної роботи. Він якнайбільше відповідає сучасним вимогам, оскільки дає можливість організувати навчання за типом діяльності. Школярі вчаться сприймати текст (аудіювання або читання), відтворювати почуте або прочитане (говоріння й письмо). Робота над переказом передбачає не лише відтворення сприйнятого, а й творчість, що виявляється в доборі мовної форми висловлювання.

Мислення й мовлення не є тотожними, ці процеси розрізняються своїми механізмами. Мовимо ми за допомогою слів, мислимо ж значно більшими одиницями – абстрактними моделями, образами-схемами. За висловом Л.С.Виготського, «...думку можна порівняти з навислою хмарою, котра проривається зливою слів. Тому перехід від мислення до мовлення є надзвичайно складним процесом розчленування думки та її відтворення в словах».

Під час сприйняття мовлення (аудіювання, читання) словесна інформація «згортається», «пресується» в абстрактні моделі, смислові блоки. Під час відтворення (говоріння, письмо) такі моделі, своєрідні смислові матриці, розчленовуються на слова. **Обидва види перекодування інформації (слова – абстрактні символи; абстрактні символи – слова) відбуваються у внутрішньому мовленні.**

Прослухавши або прочитавши текст переказу, школяр запам'ятає дослівно лише деякі його фрагменти – спрацює так звана *оперативна пам'ять*. Текст, якщо не вдаватися до його спеціального заучування, така пам'ять спроможна утримувати протягом 5-10 секунд.

Основну частину висловленої в тексті інформації учень фіксує у вигляді абстрактних моделей. Вони відкладаються в так званій *довготривалій пам'яті*. Особливістю цього виду пам'яті є те, що час зберігання нею перекодованої в абстрактні моделі-матриці інформації практично необмежений.

Процесові перекодування словесної інформації в абстрактні моделі сприяє виконання таких завдань, як визначення теми та головної думки тексту та складання його плану, тобто з'ясування мікротем тексту. Тому до роботи над складанням плану запропонованого для переказу тексту вчитель повинен ставитися якнайуважніше. **Саме в процесі складання плану тексту відбувається перший вид перекодування.**

Настанову вчителя «переказати почуте (прочитане) своїми словами» школярі часом сприймають занадто буквально. Скориставшись тим, що учні впродовж недовгого часу пам'ятають найбільш образні слова й звороти (особливість оперативної пам'яті), учитель може порадити їм записати їх на чернетці або на дошці. Адже мета педагога – розвивати смак до точного слова, навчати усвідомлено використовувати характерні для певного тексту слова й вирази.

Обов'язково потрібно звернути увагу на те, які типи мовлення поєднано в переказуваному тексті, який тип мовлення переважає (покладений в основу тексту). Вироблення в учнів уміння усвідомлено відтворювати тексти, в основу яких покладено певний тип мовлення (*розповідний, описовий тексти, текст-роздум*) або з доцільним поєднанням різних типів мовлення – одне з головних завдань словесника. Необхідно, щоб учні розуміли, у чому полягає відмінність між описом і розповіддю, як будується роздум.

Обов'язково треба запропонувати школярам визначити стиль сприйнятого висловлювання, назвати його основні стильові ознаки. Переказуючи текст, учні мають зберігати його стиль.

Наступний вид перекодування словесної інформації – відтворення тексту за складеним планом. Цей етап роботи над переказом для учнів є найбільш складним: не просто кожен абстрактний символ-матрицю розчленувати на речення й слова. Керівництво й допомога вчителя тут вкрай потрібні.

Програмою передбачено роботу над *усним переказом тексту*. Це сприяє удосконаленню усного мовлення учнів, збагачує, уточнює й активізує їхній словниковий запас. Корируючи усно відтворювані школярами на уроці тексти, учитель спрямовує учнів на продуманий вибір мовних засобів відповідно до стилю й типу мовлення переказуваного висловлювання. Текст переказується за складеним планом, використовуються записані на чернетках (або на дошці) окремі слова й вирази. У разі потреби увага звертається й на певні синтаксичні конструкції, до яких вдався автор.

Усне мовлення становить основу для розвитку мовлення писемного. У шкільній практиці усний переказ тексту – це підготовка до переказу письмового, підготовка необхідна й важлива.

Чи ж потрібно перед тим, як учні почнуть самостійну роботу над письмовим переказом, переказувати текст усно? Потрібно, проте обсяг таких усних переказувань (приговорювань) тексту в 5-7 класах має розумно дозуватися, щоб врешті-решт учням не довелося писати переказ переказу. У 8-9 класах усно переказати можна лише фрагменти, які потребують тлумачення чи уточнення. У старших класах, де учні переказують чималі за обсягом тексти, цілком можна обійтися без усного переказу.

Залежно від обсягу й докладності передавання змісту розрізняють перекази вибіркові, детальні, стислі, перекази із творчим завданням і перекази із завданням граматичним.

Працюючи над *вибірковим переказом*, школярі переказують лише певну частину тексту, пов'язану із визначеним учителем завданням(переказати

опис місцевості, розповідь персонажа про певні подію, пояснення явища і под.).

Якщо завданням *детального переказу* є повне відтворення тексту зі збереженням послідовності викладу, подробиць, то в *стислих переказах* слід передати лише головне зі змісту, деталі ж опускаються.

Розпочинаючи підготовку до стислого переказування тексту, школярі спочатку мають скласти план детального переказу. Наступний етап роботи – перебудова плану детального переказу на план переказу стислого. У процесі повторного прослуховування тексту, учні (колективно або самостійно) викреслюють з такого плану пункти, що стосуються окремих деталей, якими можна знехтувати, об'єднують в один пункт два-три пункти, щоб уникнути зайвої деталізації. Переказ здійснюється за таким перебудованим планом.

Щодо типу мовлення, то в детальному переказі він зберігається повністю, тоді як у переказі стислому може бути як збережений, так і змінений залежно від ступеня стислості.

Перекази із творчим завданням передбачають унесення учнями певних доповнень або змін у зміст чи композицію тексту (зазвичай це продовження або доповнення висловлювання висловленням власного ставлення до того, про що йдеться в переказуваному тексті).

Перекази із граматичним завданням передбачають заміну особи оповідача, часу дієслів, зміну стилю та ін.).

Подані у збірнику перекази мають навчальний характер, проте кожен текст без попередньої підготовки може бути використаний і для контрольного переказу.

РОЗПОВІДНІ ТЕКСТИ

З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ

СВЯТОСЛАВ

На берег Дунаю приїхав візантійський імператор. Своїм полководцям він наказав одягтися в найкращий одяг, почепити ознаки. Імператор був певен, що князь Святослав прийде на зустріч із знаменами та своїми ознаками. Він хотів перевершити князя.

Аж тут на плесі з'явився човен. Було видно, що на веслах сидять шестеро гребців, а сьомий стоїть на кермі. Біля берега човен круто завернув, ніс його занурився в пісок.

Гребці вийшли на берег. Від їхнього гурту відійшов чоловік, який щойно керував човном.

Він був одягнений, як і гребці, у білу сорочку й білі штани. Біля пояса висів меч. На поголеній голові чоловіка сивіло, спадаючи до вуха, пасмо волосся. Він високо тримав голову й трохи примруженими очима дивився на імператора. На губах під довгими вусами грала посмішка.

Князь Святослав наблизився до імператора, узявся правою рукою за руків'я меча та вклонився. Той дивився на князя, у його очах були здивування й розгубленість. Не чекав він, що руський князь буде одягнений, як звичайний воїн, не думав, що так просто, як рівний до рівного, підійде до нього.

І трапилося диво. Імператор, перед яким схилялися ниць не тільки полководці, а й цілі народи, не обурився. За простотою руського князя він побачив щось велике й важливе.

Імператор і Святослав тихо рушили сипким піском. Вони ступили у княжий човен, сіли один проти одного. Почалася розмова. (За С.Скляренком.) (211 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слова: *плесо*.
2. Дібрати синоніми до слів: *кермо* (стерно, руль), *руків'я* (держак, рукоятка), *пасмо* (жмут, пучок), *гурт* (група). Дібрати антоніми до слів: *розгубленість*, *рівність*, *ниць*.
3. Пояснити написання слів: *з'явитися*, *руків'я*, *примружений*, *поголений*, *розгубленість*.
4. Скласти план (о р і є н т о в н и й : 1. Намір імператора перевершити руського князя. 2 На плесі з'явився човен. 3. Від гурту відійшов чоловік: а) одяг стернового; б) його зброя; в) сиве пасмо на поголеній голові; г) горда постава; ґ) посмішка під довгими вусами. 4. Як рівний до рівного. 5. За простотою князя – щось велике й важливе. 6. Розмова в княжому човні).
5. Написати детальний переказ.

КОЗАК МАМАЙ

У небесній високості ширяли сокіл та соколиця. Сокола вважали в народі недоторканим, оспівували в думах та піснях. Він був священним знаком вільної козацької душі.

Обозний вихопив із сагайдака стрілу, рвонув тятиву. Проспівала стріла, і один птах почав падати. Другий сокіл каменем падав за підбитою подругою, проводжав її в останньому смертному льоті.

Обозний видер у джури з рук рушницю й вистрілив у сокола. Але не влучив. Хтось сильно двигонув обозного під лікоть.

Це був невеличкий, кругленький, вельми кремезний чоловічок. Він був у небагатому, але чепурному голубому жупані. Важка золота серга гойдалася в лівому вусі. На вухо був намотаний довжелезний оселедець.

На чоловікові була трохи розхристана на грудях свіжа, білісінька мережана сорочка. У руці було ратище, за поясом – пістоль, на боці блищала шабля.

Нічим не відрізнявся від інших запорожців цей козак. Довжелезні вуса, які ворушилились у нього, мов у ката, пишний оселедець – усе це було звичайнісіньке, як у всіх інших січовиків.

Незвичайними були тільки очі, бо горіли зараз гнівом, болем, тугою прощання з милою його серцю соколицею. Очі були великі, поставлені на диво широко. Мали колір несталий, мінилися щогодини, щохвилини від освітлення, від настрою, від обставин.

Очі були то зелені, то сиві, то карі. Від гніву очі темнішали. Всякими бували ті очі, тільки байдужими не бували ніколи, завжди були терпкі та ярі.

- Козак Мамай! – загомоніли навколо. І чулися в шелестінні людських голосів і радість, і любов, і подив. (За *О. Ільченком.*) (230 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *обозний* (виборна службова особа; очолював артилерійську та фортифікаційну справу), *джура* (зброєносець у козацької старшини), *сагайдак*, *тятива*, *жупан*, *оселедець*, *ратище*.

2. Дібрати синоніми до слів: *кремезний*, *чепурний*, *розхристаний*, *ярий* (шалений, непогамовний).

3. Пояснити переносне значення слів у словосполученнях *горіти гнівом*, *терпкі очі*.

4. Скласти план опису зовнішності козака (о р і є н т о в н и й): 1. Невеличкий кремезний чоловік. 2. Небагатий, але чепурний жупан. 3. Важка серга, оселедець. 4. Свіжа мережана сорочка. 5. Озброєння козака. 6. Нічим не відрізнявся від січовиків. 7. Незвичайними були очі).

5. Усно переказати опис зовнішності козака (усний вибірковий переказ).

МАРУСЯ

Дзвенів, гудів на весь Київ величезний дзвін Печерської лаври. Паперть рясно вкрили люди. Вони ходили тісними купами, немов кожен з них боявся загубитися в натовпі.

Тільки один високий парубок стояв собі віддалік самотньо. Нещодавно він скінчив своє чумакування й змінив дьогтяну сорочку на синій жупан. Вертаючись додому, зайшов дорогою до Києва, щоб вклонитися святим місцям і подякувати Богові за успіх.

Повз нього пройшла чудесної краси дівчина. Вона була рум'яна, як зоря, повна, свіжа, молода й здорова. Керсетка яскравого малинового оксамиту добре обіймала стрункий її стан. Біла, як сніг, сорочка чудесно відтіняла ніжне тіло. Пишно вишиті візерунками рукава нагадували лебедині крила. Пов'язані на голові барвисті стрічки, перевиті барвінком, створювали над свіжим чолом пишну корону. Стрічки маяли позаду своїми кінцями, як широка веселка.

Поруч неї ішов дід. Сиву його чуприну вітер закинув назад. Червоне лице з навислими бровами й білими вусами не було старезне. Але, вдивившись у глибокі зморшки високого лоба, у вираз колись метких очей, що звикли вистежувати в широкому степу татарина, можна було налічити йому багато десятків років. Старий ішов повільно, але не відставав від дівчини. Статечно ступав він великими кроками по стародавньому камінню...

Серце парубка нерівно калатало, коли він підійшов до старого, зняв перед ним шапку і вклонився. Старий і собі підсунув вище шапку й віддарував йому поклін. Петро Чайка впізнав парубка, з дідом котрого за молодих літ козакував.

Земляки побралися за шапки й давай цілуватися. Завтра домовилися разом вирушити до рідного села.

- Добрий парубок, - сказав старий Чайка, коли той собі пішов. – У нього в очах ясно, то можна думати, що й душа не чорна.

Онука не відповідала ні слова, хоча цілком з ним погоджувалась, а про очі могла б багато більше розказати. (За П. Кулішем.) (277 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *паперть* (церковний ганок), керсетка, оксамит, візерунок.

2. Дібрати синоніми до слів: *барвистий, пишний, маяти, меткий, статечно*.

3. Скласти план опису зовнішності Марусі або козака Чайки (о р і є н т о в н и й план опису зовнішності дівчини: 1. Рум'яна, як зоря, свіжа й здорова. 2. Оксамитова керсетка обіймала стрункий стан. 3. Біла, як сніг, сорочка на ніжному тілі. 4. Вишиті рукава, як лебедині крила. 5. Пишна корона з барвистих стрічок); о р і є н т о в н и й план опису зовнішності козака Чайки: 1. Сива та буйна чуприна. 2. Навислі брови й чорні вуса. 3. Червоне лице не було старезне. 4. Глибокі зморшки, колись меткі очі. 5. Статечна хода старого).

4. Написати вибірковий переказ опису зовнішності Марусі (або козака Чайки).

ГЕТЬМАН ТА ОТАМАН

Це був кремезний чолов'яга років під сорок п'ять. Був він вайлуватий і присадкуватий. Коротка бурякова шия його прямою лінією зливалася зі спиною. Від цього здавалося, ніби він схилив голову наперед, як готовий буцатися бик. Він мав обвітрене засмагле обличчя, товстий ніс і маленькі сірі пронизливі очі. Таким був отаман Яків Бородавка.

Коли він увійшов до гетьмана Сагайдачного, то не скинув шапки, не вклонився, а узявся руками в боки.

Бородавка вимагав, щоб гетьман негайно повів запорожців бити й палити панів. Він закликав потопити шляхтичів у криницях, а добро їхнє поділити між людьми.

Сагайдачний підвівся. Перед присадкуватим Бородавкою він здавався худорлявим та гнучким, але в його постаті відчувалася величезна сила.

- Усе сказав? – запитав гетьман. – Тепер я розповім тобі, що буде потім. Мине рік, вороги отямляться й зберуться. Тоді не встояти проти них твоїй буйній ватазі. Не так добиваються волі розумні й обачні люди.

Сагайдачний схрестив руки на грудях, голос його забринів металево. Він говорив, що гасить у собі біль та образу. Вже десять літ він згуртовує козацтво, по зернятку збирає силу. Повільно, але невпинно, як дуб, росте козацька сила. А коли набереться сто тисяч добірного війська з доброю зброєю, коли навчатися запорожці військового ладу, тоді він діятиме інакше...

Приголомшений Бородавка мовчав. Сагайдачний раптом виріс у його очах, перетворився на казкового велетня, героя.

Отаман постояв ще мить, низько вклонився гетьманові й затупотів до дверей. (За З. Тулуб.) (235 сл.)

Завдання.

1. Дібрати синоніми до слів: *ватага* (організована збройна група), *обачний* (передбачливий, обережний), *приголомшений* (знічений), *згуртувати*. Дібрати антоніми до слів: *присадкуватий*, *вайлуватий*, *гнучкий*, *мудрий*.

2. Пояснити переносне значення слів у словосполученнях: *металево бриніти*, *буйна ватага*, *гасити образу*, *вирости в очах*.

3. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Таким був отаман Бородавка: а) років під сорок п'ять; б) вайлуватий та кремезний; в) як готовий буцатися бик; г) обвітрене обличчя, пронизливі очі. 2. Як увійшов отаман до Сагайдачного. 3. Бородавка ставить вимоги. 4. Сила в постаті гетьмана. 5. Що буде потім? 6. Росте козацька сила. 7. Бородавка приголомшений).

4. Усно детально переказати текст.

НА ПАСІЦІ

Серед гаю стояло десятків зо два вуликів. Золоті бджоли бриніли в золотому сонячному промінні, купчилися на вуликах біля вічок. У холодку під гіллястою грушею сиділо двоє.

Зовсім білий дід нахилив своє пооране глибокими зморшками чоло. Велика біля борода спадала на товсту полотняну сорочку. Він мав широкі плечі й могутні жилаві руки. Дід склав ті руки на колінах і щось оповідав тихим, рівним голосом, іноді злегка киваючи головою. З-під його білих кудлатих брів блищали чорні, надзвичайно молоді очі.

Перед ним просто на землі сиділа дівчинка. Ні, не дівчинка, бо на голові в неї був маленький святковий очіпок. Вона тільки здавалася дівчинкою, бо з обличчя молоденька. Було виразно видно її мов намальовані чорні брови, маленький, трохи горбатий носик, червоні губенята і ніжне підборіддя. Трохи засмагле обличчя так і пашіло рум'янцем.

Тонка шия молодички вигиналась під разками намиста й дукачів. Біліла тонка сорочка з мистецьким вишиванням. Коліна обнімала картата плахта. Молодичка заслухалась дідового оповідання.

- У лісі живе полісун, - стиха оповідав старий. – Ходить із великою палицею і ганяє вовків, бо він вовчий бог. Тихий, як чоловік, тільки великий, як дерево... І від нього тіні нема... А в полі живе польовик. А в очереті над річкою очеретяник. Вибігає з очерету білим бараном і лякає людей. А в воді живе водяник, пакості чинить і греблі рве...

Перед могутньою постаттю обсипаного снігом старечої зими діда його маленька слухачка здавалася ніжною весняною квіткою. (За Б. Грінченком.) (225 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *плахта*, *дукач* (жіноча прикраса у вигляді монети), *картатий* (з малюнком у клітинку), *очіпок*.
2. Дібрати синоніми до слів: *чоло*, *кудлатий*, *разок* (намиста), *накості*.
3. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Вулики серед гаю. 2. Двоє під грушею. 3. Яким був старий дід: а) пооране зморшками чоло; б) біла борода на полотняній сорочці; в) широкі плечі, жилаві руки; г) рівний тихий голос; г) молоді очі з-під кудлатих брів. 4. Молодичка перед дідом: а) маленький святковий очіпок; б) мов намальовані брови; в) горбатий носик, червоні губенята; г) ніжне підборіддя, рум'янець; г) намисто й дукачі на шиї; д) тонка сорочка, картата плахта. 5. Дідова розповідь. 6. Ніжна весняна квітка перед засніженим сивиною дідом).
4. Усно детально переказати текст.

ДЯКІВ НАЙМИТ

Двері школи одчинилися. Із сіней вийшов білоголовий хлопець. Лице в нього засмагле, темне, а очі голубі та ясні, мов шматочки ранішнього неба. Хлопець без шапки і босий. На ньому чорна сорочка, латані полотняні штани.

Гірко на душі в Тараса. Не життя в нього, а мука. Завжди голодний, у немитій сорочці. Босий та простоволосий узимку й улітку. Дяк не дуже піклувався про свого наймита. Ганяв його жебрачити, часом і сам з ним ходив. За невдачу серце завжди зривав на хлопцеві. Дня того не було, щоб не давав ляща.

Терпів усе Тарас, зціплював зуби: «Дарма, він учитель, я школяр. А все ж таки я в школі!»

Тільки що то інколи сяє, як золото, в цього жебрака? Може, він, як той казковий дурник, розгортає з ганчірочки чарівний золотий перстень з діамантами? Ні, то так сяють у хлопця замріяні очі після того, як зустрінеться у селі з тією кучерявою Оксанкою.

Оксана – дівчина висока, кароока, струнка, як очеретина. Дивиться на Тараса смутними й пильними очима. Гляне на його босі ноги у виразках, зітхне й скаже: «Учись, кажуть, з тебе люди будуть!» Пригріє хлопця карими очима, осяє посмішкою, піде. А сирота Шевченко кілька днів носить під нестриженим білим чубом два блискучих діаманти. (За С. Васильченком.) (200 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слова *простоволосий*. Пояснити зміст висловів: *зривати серце*, *зціплювати зуби*, *люди будуть*.
2. Дібрати синоніми до слів: *виразка*, *жебрак*, *сяяти*, *пильний*.
3. Пояснити переносне значення слів у словосполученнях: *пригріти очима*, *гірко на душі*, *осяяти посмішкою*.
4. Пояснити написання слів: *білоголовий*, *кароокий*, *простоволосий*, *немитий*, *невдача*, *нестрижений*, *пригріти*.

5. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Зі школи вийшов хлопець: а) темне, засмагле лице; б) очі мов шматочки неба; в) одяг Тараса. 2. Не життя, а мука. 3. Дяк не піклувався про наймита. 4. «Дарма, я все ж таки в школі!» 5. Кучерява Оксанка: а) висока, кароока, струнка; б) смутні та пильні очі; в) пригріє очима, осяє посмішкою. 6. Два блискучих діаманти під нестриженим чубом).

6. Написати детальний переказ тексту.

МАРКО ВОВЧОК

До Петербурга приїхали Марковичі. Колишній член Кирило-Мефодіївського товариства Опанас привіз молоду дружину Марусю, Марію Олександрівну.

Чи була вона якась особливо гарна? Ні, зовсім ні.

Просте кругле обличчя мало блідуватий колір. Марія часто хворіла, іноді головний біль годинами не давав не тільки працювати, а й розмовляти. Хіба що струнка постать була непогана. Хіба що тугі русьві коси, які закладала віночком на голові. Та ще очі. Вони були великі, ясні, блакитно-сірі.

Маріїні очі дивилися прямо, у них світився розум, природжений гумор, якого побоювались. Уся вона без прикрас, без манірності. Така як є. Серед нецікавих їй людей найчастіше мовчала. Серед письменників і художників була дотепна, жвава.

Навіть найсуворіші судді серед жінок не могли не віддати належного смаку, з яким вона одягалась. Скромно й елегантніше від усіх.

Такою була молода письменниця, самостійна жінка Марко Вовчок. Ще вона не приїхала до Петербурга, а Тарас Григорович просто гвалт здійняв, щоб приготувати від усіх подарунків Маркові Вовчку. Він сам вибрав золотий перстенець.

З цим дорогим подарунком Маруся Маркович одержала ще коштовніший. Шевченко присвятив їй вірш «Сон». Усі земляки знали його тепер напам'ять. (За О. Іваненко.) (190 сл.)

Завдання.

1. Записати на дошці: *Марія Олександрівна Маркович, Опанас Маркович, Кирило-Мефодіївське товариство, Петербург, вірш «Сон».*

2. Пояснити лексичне значення слів: *елегантний* (витончений, вишуканий), *манірний* (позбавлений простоти та природності), *гумор* (здатність зобразити щось у комічному вигляді, доброзичливо-глузливе ставлення чогось), *дотепний* (жартівливий, насмішкуватий). Пояснити значення вислову: *здійняти гвалт*.

3. Дібрати синоніми до слів: *побоюватись, нецікавий, дорогий*.

4. Пояснити написання слів: *блакитно-сірий, природжений, приїхати, приготувати, присвятити, напам'ять*.

5. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. До Петербурга приїхали Марковичі. 2. Чи була Марія вродливою: а) просте кругле блідувате обличчя;

б) струнка постать; в) тугі русяві коси віночком; г) ясні блакитні-сірі очі. 3. Природний гумор та розум. 4. Така як є. 5. Особлива елегантність. 6. Подарунок від усіх. 7. Ще коштовніший подарунок від Шевченка).

6. Написати детальний переказ тексту.

ОВІД

У Флоренції з'явився новий журналіст. Він мав чималий успіх у Парижі, Відні та Лондоні. Вільно володів п'ятьма-шістьма мовами. Не терпів церкви й церковників.

Чутки про нього ширилися містом. Подейкували, що в складі якоїсь експедиції він досліджував береги Амазонки. Розповідали, що брав участь в Аргентинській революції. Був учасником останнього повстання в Італії, тому свого часу за його голову пропонувалася нагорода. Дехто навіть зберіг з тих часів опис його прикмет. Опис був такий:

«Феліче Ріварес, на прізвисько Овід. Вік – близько тридцяти років. Професія – журналіст. На зріст невисокий. Волосся чорне. Борода чорна. Смаглявий. Очі голубі. Високе чоло. Особливі прикмети: кульгає на праву ногу, ліва рука скрючена, немає двох пальців. На обличчі шрам. Затинається. Дуже вправно стріляє. Під час арешту слід бути надзвичайно обережним».

Джемма зустріла Рівареса на прийомі в своїх знайомих. Стомившись від розмов, вона усамітнілася в затишному куточку на терасі. Та її самотність перервали чийсь кроки та голоси.

Щоб випадково не підслухати чийсь розмову, Джеммі довелося вийти з милого її серцю куточка. Ріварес вклонився та зміряв її поглядом, що видався їй зухвалим.

Джемма була розчарована. Зовсім іншу людину вона сподівалась побачити. Найперше у Ріваресові впадала у вічі пихатість. Його зарозумілість була надзвичайно неприємною.

Ріварес був смаглявий, як мулат. Незважаючи на свою кульгавість, він був спритним, як кішка. І взагалі Ріварес нагадував чорного ягуара. Чоло й права рука Феліче Рівареса були спотворені довгим кривим шрамом, очевидно, від удару шаблею. Коли він затинався, лівий бік обличчя пересмикувало.

Якби не ці вади, обличчя Феліче Рівареса, безсумнівно, було б надзвичайно гарним.

Свої газетні статті Ріварес справді підписував псевдонімом «Овід». (За *Е.-Л. Войнич.*) (225 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *тераса* (літня прибудова до будинку, відкрита або застлана), *псевдонім*.

2. Дібрати синоніми до слів: *затинатися* (заїкатися), *кульгати* (шкутильгати), *зухвалий* (нахабний), *спотворений* (знівечений). Дібрати антоніми до слів: *пихатість* (скромність), *зухвалість* (чемність, гречність).

3. Усно переказати уривки, які є описами зовнішності Овода. Визначити стильові ознаки кожного з уривків.

П'ЯТНИЦЯ

Робінзон побачив, як дикуни привели двох зв'язаних полонених. Одного з них вони повалили на землю. У цю мить інший нещасний кинувся навтьоки. З неймовірною швидкістю він біг прямо до Робінзона.

За втікачем погналося лише двоє. Робінзон побачив, що відстань між переслідувачами та бідолахою зменшується.

Робінзон схопив рушницю й вибіг дикунам навперейми. Він опинився якраз між втікачем та його переслідувачами. Коли перший дикун порівнявся з Робінзоном, той збив його з ніг. Другий злякався та повернув назад.

Бідолашний втікач спинився. Він зовсім розгубився і не знав, що робити. Робінзон поманив його до себе.

Це був гарний хлопець, високий на зріст, бездоганно збудований. Мав стрункі та міцні руки й ноги.

В обличчі юнака не було нічого дикого або жорстокого. Коли він посміхався, обличчя набувало м'якого й ніжного виразу.

Волосся в хлопця було довге й чорне, але не кучеряве. Колір його шкіри був не чорний, а смаглявий, оливковий. Обличчя в нього було кругле й повне. Він мав гарно окреслений рот з тонкими губами, білі, немов слонова кістка, зуби. Очі юнака були жваві й блискучі.

Пізніше Робінзон сказав хлопцеві, що його ім'я буде П'ятниця, бо цього дня йому врятовано життя.

П'ятниця був добрий і послужливий, вірний та відданий. Він прихилився до Робінзона, як до рідного батька. (За Д. Дефо.) (203 сл.)

Завдання.

1. Дібрати синоніми до слів: *жвавий, поманити, послужливий, вірний*. Дібрати антоніми до слів: *втікати, втікач, міцний, жорстокий*.

2. Пояснити написання слів: *зв'язаний, збудований, окреслений, відданий, бездоганно, прихилитися, навперейми, якраз*.

3. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Двоє зв'язаних полонених в руках у дикунів. 2. За втікачем погналося двоє. 3. Дикунам навперейми. 4. Втікач не знає, що робити. 5. Зовнішність хлопця: а) високий, стрункий; б) вираз обличчя; в) волосся, колір шкіри; г) овал обличчя, рот та зуби; ґ) блискучі та жваві очі. 6. Яке ім'я дав юнакові Робінзон. 7. Доброта й відданість П'ятниці).

4. Написати детальний переказ тексту.

НЕСПОДІВАНЕ ПЕРЕВТІЛЕННЯ

Якось на вулиці Ватсон ненароком штовхнув літнього чоловіка та вибив у нього з рук кілька книжок. Він перепросив за свою незграбність. Та, очевидно, книжки, які швиденько підняв Ватсон, були в очах їхнього власника неабиякою цінністю. Пробурмотівши щось зневажливе, старий відвернувся. За мить його згорблена спина зникла серед натовпу.

Того ж вечора старий дивак завітав до Ватсон додому. Під пахвою він тримав з півдюржини своїх дорогоцінних книжок. Чудним хрипким голосом стариган запропонував задешево купити їх у нього. Адже на другій полиці Ватсонової шафи не вистачає п'яти томів...

Здивований Ватсон озирнувся на книжкову шафу. Коли він знову повернувся до старого, перед ним стояв... Шерлок Холмс.

Уперше в житті доктор Ватсон зомлів. Коли він опритомнів, Холмс із склянкою в руці стояв перед ним. Щойно знята сива перука разом зі старими книгами лежала на письмовому столі.

На славетному детективові був пошарпаний старий сюртук. Його худорляве обличчя з орлиним носом вражало мертвотною блідістю. Проте погляд став ще проникливішим, ніж колись. Очі блищали.

Холмс мовчки сів у глибоке крісло. Доктор Ватсон захоплено роздивлявся свого товариша. Холмс живий! Йому пощастило врятуватися! Мабуть, нелегко велося йому останнім часом. (За А. Конан-Дойлем.) (182 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *детектив* (агент таємної служби розшуку), *перука*, *сюртук* (чоловічий верхній одяг, приталений, двобортний, з довгими лапами).

2. Дібрати синоніми до слів: *зомліти* (знепритомніти), *пошарпаний*, *перепросити*, *проникливий*, *славетний*. Дібрати антоніми до слів: *незграбність*, *худорлявий*, *хрипкий*.

3. Пояснити написання слів: *неабиякий*, *ненароком*, *півдюржини*, *уперше*, *зневажливий*, *здивований*, *дорогоцінний*.

4. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Прикра необережність Ватсона на вулиці. 2. Прихід старого дивака. 3. Уперше в житті Ватсон зомлів. 4. Холмс живий: а) одяг детектива; б) блідість худорлявого обличчя; в) проникливість погляду, блиск очей. 5. Мабуть, нелегко велося Холмсові!).

5. Написати детальний переказ тексту.

ЯВОРНИЦЬКИЙ

Українська громада в Петербурзі вшанувала пам'ять Шевченка. Відзначали двадцять п'яти роковини смерті. Після панахиди зібралися в одного з меценатів.

Вже вкотре Ілля Рєпін бував на роковинах великого земляка. Та сьогодні він прийшов ще й заради знайомства з істориком Яворницьким. Художник давно працював над картиною про запорожців. Як потрібні були йому пояснення та поради фахівця! Рєпін боявся припуститися помилок в історичних деталях.

Дмитро Яворницький виявився молодим, але геть сивим статечним чоловіком. У розмові з'ясувалося, що він – близький земляк Рєпіна.

Через кілька днів Яворницький уже був у майстерні. Діти художника полюбили його відразу. Він садовив їх собі на коліна й на плечі, годинами розповідав щось цікаве і їм, і батькові.

З мандрівок по Україні історик привіз варіант козацького листа султанові. Цю пам'ятку він випрохав у старого батюшки на Катеринославщині. Написаний на грубому папері лист ходив між людей ще тоді, як священик був семінаристом.

Яворницький багато розказував про кошового отамана Івана Сірка. Він був не тільки славним воїном, а й дотепним жартівником. Саме Сірка й зобразив Рєпін у центрі козацького гурту. Поруч посадив писаря. Позував для писаря Дмитро Яворницький.

Учений увійшов у картину разом з експонатами своєї колекції: зброєю, інструментами, одягом. Навіть карафа, що стоїть перед писарем, здобута із степової козацької могили. (За С. Венгловським.) (200 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *панахиди* (заупокійна церковна відправа), *меценат*, *деталь* (подробиця), *статечний* (поважний, серйозний), *варіант* (одна з кількох редакцій твору чи документа), *позувати*, *карафа* (посудина для води з вузьким довгим горлом).

2. Дібрати синоніми до слів: *дотепний*, *гурт*, *фахівець*.

3. Пояснити написання слів: *припуститися*, *з'ясувати*, *пам'ятка*, *священик*, *Катеринославщина*.

4. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Вшанування пам'яті Шевченка в Петербурзі. 2. Знайомство художника з істориком. 3. Довгі розповіді в майстерні. 4. Випрохана в священика пам'ятка. 5. Кошовий Іван Сірко. 6. Експонати колекції на картині).

5. Написати переказ, увівши в текст самостійно складений опис зовнішності писаря (у процесі роботи бажано використати репродукцію картини І. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові»).

ЗОБРАЖЕННЯ НА МАРЦІ

Яке призначення поштової марки? Насамперед забезпечити сплату поштових надсилань, скажете ви. Правильно.

А яке призначення художньої поштової марки? Засвідчити у світі факт існування держави, донести до людей звістку про її історію, культуру, науку, природу, видатних людей.

Що творить добре ім'я державі серед філателістів? Безумовно, правдиві марки, виконані на високому художньому рівні. Досвідчені філателісти з першого погляду впізнають марки Великої Британії, Чехо-Словаччини, Австрії... Хотілося б, щоб так само впізнавали марки України.

Найперші марки незалежної України було випущено 1991 року. Нині випуск українських марок став масовим.

Велику цікавість викликає марка із зображенням Роксолани. Дружина турецького султана Сулеймана I за походженням була українкою. Під час татарського набігу вродливу дівчину було захоплено в полон, а згодом продано до султанського гарему. Сулейман був настільки зачарований красою та розумом українки, що одружився з нею, а згодом коронував як султана.

На марці Роксолану зображено в східному вбранні: халаті й шароварах із коштовних тканин. Жінка підперезана широким поясом, вона у тюрбані, прикрашеному яскравим пір'ям екзотичних птахів.

Прототипом такого зображення Роксолани стала картина «Портрет Роксолани», що зберігається у Львівському історичному музеї. Портрет створено у XVI ст., проте в XIX ст. його було перемальовано.

Критики зазначають, що одяг Роксолани далекий від історичної достовірності. Турецькі жінки не носили тюрбанів, інші деталі одягу також викликають сумнів.

Тип обличчя зображеної жінки також викликає сумнів відносно того, що на картині зображено Роксолану. Можливо, це фрагмент якогось давнього італійського полотна.

Якою ж слід зобразити Роксолану на українській марці? (З журналу.) (235 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *екзотичний* (химерний, дивовижний), *прототип* (хтось (щось), хто (що) є попередником, зразком), *фрагмент*, *султан*, *тюрбан* (головний убір у вигляді полотнища, яким обгортають голову), *гарем*.

2. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й: 1. Яке призначення поштової марки. 2. Що творить державі добре ім'я серед філателістів. 3. Найперші марки незалежної України. 4. Марка із зображенням Роксолани: а) дружини Сулеймана I була українкою; б) східне вбрання султани. 5. Яка картина стала прототипом зображення Роксолани. 6. Портрет не вважають історично достовірним: а) зображений одяг не носили турецькі жінки; б) тип обличчя Роксолани викликає сумнів. 7. Якою слід зобразити Роксолану).

3. Написати детальний переказ, увівши до тексту свої пропозиції щодо зображення Роксолани (обличчя, постави, одягу) на українській марці.

ПРОМЕТЕЙ

Титан Прометей дбав про людей, багато чого зробив, щоб людям жилося краще. Він викрав для них божественний вогонь із горна бога Гефеста. Він навчив людей мистецтв, дав їм знання, навчив рахувати, читати й писати. Він ознайомив людей із металами, навчив добувати й обробляти їх. Прометей приборкав дикого бика і наклав на нього ярмо, щоб люди, обробляючи землю, могли використовувати силу худоби. Він впряг у колісницю коня і зробив його слухняним людині.

Мудрий титан збудував перший корабель, щоб людині скорилося море. Раніше люди не знали ліків, не вмiли лікувати хвороби, але Прометей відкрив їм і цю таємницю. Він навчив їх усього того, що робить життя щасливішим й радіснішим. Цим і прогнівив титан Зевса, за це й покарав його громовержець.

Слуги Зевса привели Прометея на край землі, до країни скіфів. Далеко було видно снігові вершини Кавказьких гір. Море шуміло, хвилі билися об берег. Дикою й безплідною була ця місцевість.

Зевсові слуги прикували титана до вершини скелі. А Гефест за наказом громовержця ще й проколов груди Прометееві сталевим вістрям.

Щодня прилітав до титана орел і терзав кігтями його печінку.

Мовчав гордий Прометей. Навіть тихий стогін не зривався з його вуст. Нічим не виявив титан своїх страждань. (*Античний міф.*) (196 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *титан* (титани – діти Урана (Неба) і Геї (Землі), які повстали проти батька Хроноса (Часу). Коли на місце Хроноса прийшов Зевс, він перемиг титанів і скинув їх у Тартар), *Гефест* (бог вогню і ковальства), *горно*, *скіфи*, *вістря*.

2. Дібрати синоніми до слів: *приборкати*, *прогнівати*, *терзати*, *страждання*.

3. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Що зробив Прометей для людей: а) викрав божественний вогонь; б) дав людям знання, навчив мистецтв; в) навчив обробляти метали; г) приборкав диких тварин; г) навчив мореплавства; д) навчив лікувати хвороби. 2. Куди відвели Прометея Зевсові слуги. 3. Титана прикували до скелі. 4. Страхітливий орел. 5. Незламність Прометея).

4. Написати детальний переказ тексту, увівши в нього самостійно складений образ зовнішності Прометея (у процесі роботи бажано скористатися репродукціями античних скульптур та зображень на грецьких амфорах).

ПІГМАЛІОН ТА ГАЛАТЕЯ

Жив колись на острові Кіпрі скульптор Пігмаліон. Одного разу він вирізьбив із блискучої слонової кістки статую дівчини надзвичайної краси.

Немов жива, стояла ця статуя в майстерні художника. Здавалося, що вона дихає. Здавалося, що ось-ось вона ворухнеться, піде й заговорить.

Годинами милувався Пігмаліон своїм витвором. Він покохав створену ним статую. Дарував їй дорогоцінне намисто, зап'ястя й сережки, одягав у розкішний одяг, прикрашав голову вінками з квітів. Та статуя була нерухома й німа.

Сила почуття Пігмаліона вразила богиню краси й кохання Афродіту. Скульптор просив богиню дати йому дружину таку ж прекрасну, як вирізьблена ним статуя, і богиня зглянулась.

Підійшов якось художник до свого творіння й побачив, що Галатея ожила. Б'ється її серце, а в очах світиться життя. (Давньогрецький міф.) (120 сл.)

Завдання.

Написати (без плану) детальний переказ, увівши в нього самостійно складені описи статуї та зовнішності оживленої Галатеї (бажано заздалегідь ознайомитися із репродукціями античних скульптур та сучасними ілюстраціями).

ЛІСОВІ ДУХИ

У давні часи людина гостро відчувала свою залежність від природи.

Оточували людину поле, ліс, вода і повітря. А з ними треба було вступати в певні стосунки, ото ж простір навколо себе наші пращури наповнювали божками та духами.

Особливе ставлення було в них до лісу. Великий, шумливий, часом безкінечний, він ховав свої таємниці, мав свої небезпеки й принади. Із страхом і трепетом ішла людина до лісу, але поверталась із здобиччю. Ліс манив і відстрашував. Він був великий і таємничий, повний живих істот і сам живий.

Лісовим божком є лісовик, який ходить нетрями й гукає. Де проходить, дерева згинаються аж до землі. Часом з'являється в образі діда із золотою палицею. Співає, але таким голосом, що людина відтворити не може.

У лісі живе мавка. Інакше її називають нявкою, лісницею, лісовою русалкою. Мавка часом кличе хлопця, співає, удаючи голос його коханої дівчини. Навесні мавки збираються на гуртові танці, а на місці цих танців росте найзеленіша трава. Лісові русалки люблять гойдатися на гіллі.

Часом вони лякають людей. Самі ж мають заклятого ворога. Це чугайстер – великий, як дерево, чоловік, котрий ловить мавок і їсть. (За В. Шевчуком.) (181 сл.)

Завдання.

1. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й: 1. Залежність наших пращурів від природи. 2. Поле, ліс, вода і повітря люди наповнили божками й духами. 3. Особливе ставлення наших предків до лісу. 4. Лісові божки та духи: а) лісовик; б) мавка; в) чугайстер).

2. Написати детальний переказ, увівши до тексту самостійно складений опис котрогось із фантастичних персонажів: лісовика, мавки або чугайстра (бажано заздалегідь ознайомитися з відповідними ілюстраціями).

МОРСЬКА ДІВЧИНА

Жив колись Дурний цар. Дочувся він, що десь у далеких краях є прекрасна Морська дівчина. Захотів Дурний цар узяти її за дружину. Покликав слугу Іванка, наказав знайти її і привести до нього.

Рушив хлопець світом. Іде та всіх про Морську дівчину розпитує. Ніхто нічого йому сказати не може.

Довго блукав Іван горами, полями, лісами. Зайшов якось у пущу та побачив дим. Підходить, там хата. В хаті – старезна баба.

Та баба відунка. Вона розказала хлопцеві, що Морська дівчина живе у Вогненному морі. А ще розказала, як до моря добутися і як ту дівчину з моря виманити.

Дістався Іванко до моря. Зробив так, як відунка йому порадила. Поклав на березі пару гарних черевичків. Та були вони на одну ногу.

Випірнула Морська дівчина з моря, побачила черевички, згадала, що боса, і вийшла на берег. Взулася. Спочатку розгубилася, тоді розгнівалася та почала кликати того, хто їй браковані черевички приніс.

Вийшов до неї Іван, розповів про бажання Дурного царя та про свої пригоди. Сподобався він Морській дівчині. Згодилася Морська дівчина піти з хлопцем до царя. Сказала цареві, що вийде заміж за нього, якщо він у морській воді скупається. Цар зрадів.

Налили морської води в казани. Тільки упірнув туди Дурний цар, Морська дівчина глянула на воду – вода й закипіла. Ледве встигли царя врятувати.

А Морська дівчина із Іванком побралися. Оселилися вони на березі Вогненного моря й живуть щасливо. (За нар. казкою.) (226 сл.)

Завдання.

Усно переказати казку, ввівши в текст самостійно складені описи зовнішності двох-трьох персонажів.

РОЗПОВІДНІ ТЕКСТИ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПРОЦЕСІВ ПРАЦІ

КОЗАЦЬКА СТОРОЖА

Від ріки Орелі аж до ріки Кінської козаки будували земляні укріплення. Такі укріплення називалися редутами. У кожному редуті був курінь на п'ятдесят чоловік. З редутів козаки висилали в степ пікети й розвідки.

Редути – це були хитромудро збудовані маяки. Біля кожного редута ставилися «фігури». За допомогою «фігур» можна було швидко оповістити весь край про несподіваний ворожий набіг.

Кожна «фігура» складалася з двадцяти смоляних бочок.

В основу ставили сторчма шість бочок. Їх міцно з'єднували, обв'язавши смоляним канатом. На них ставили п'ять бочок, а там – чотири, іще дві – одна на одну. Усередині залишали порожнє місце.

Верхня бочка була найменшою і не мала дна. Всередину її вставляли залізний прут. До прута прив'язували довгий мотузок. Один кінець мотузка звисав аж до самої землі. Біля другого кінця прив'язували здоровенний пук вивареного в селітрі лика.

Щоб не трапилося пожежі, такі «фігури» ставили подалі від редуту. Вдень і вночі біля кожної пильнували вартові.

Від редуту снували козаки, чоловік по п'ять і більше. Як вглядять татарву, то й біжать до укріплення. Там осавул звелить запалювати «фігуру». По інших редутах побачать і собі запалюють.

Так в одну годину козаки весь край оповістять, щоб люди рятувалися. (Нар. оповідання.) (187 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *редут* (зімкнуте польове укріплення для самостійної оборони), *пикет* (невеликий сторожовий загін), *курінь*, *канат*, *лико* (кора лози, липи, в'яза), *селітра* (хімічна сполука, вибухова речовина), *осавул* (представник військової старшини, в обов'язки якого входила організація й ведення прикордонної служби запорозьких земель, охорона шляхів на Січ).

2. Дібрати синоніми до слів: *оповістити*, *з'єднати*, *пильнувати*, *снувати*, *чкурнути*.

3. Скласти план (о р і є н т о в н и й : 1. Редуті від Орелі аж до Кінської. 2. «Фігури» - хитромудрі маяки. 3. Як і з чого будували «Фігури»: а) шість з'єднаних бочок в основі; б) п'ять бочок другого ярусу; в) чотири бочки вище, далі дві одна на одну; г) залізний прут у верхній бочці; ґ) пук вивареного в селітрі лика біля кінця мотузки. 4. Де й чому встановлювали фігури. 5. Між редутами снували пікети. 6. За годину оповіщало про напад).

4. Усно детально переказати текст.

САМІЙЛО КІШКА

1550 року на чолі запорозьких козаків став прозваний Байдою князь Дмитро Вишневецький. За чотирнадцять років гетьманування він зміцнив козаччину, почав будувати укріплення на острові Хортиця.

На початку гетьманування Байди Самійлу Кішці було десь років двадцять. Між козаками він зажив такої пошани, що скоро після загибелі Байди запорожці обрали його кошовим отаманом, а далі – гетьманом.

З метою визволення невольників Самійло Кішка взявся до будовання морських чайок.

Запорозькі чайки робилися в десять сажнів завдовжки та близько одного сажня завширшки. Днище видовбували з товстої липи. До днища кріпили дубові ребра. На ребра дерев'яними кілками набивали товсті дубові дошки. На обох кінцях чайки з дошок видовбувалися заглиблення. Тут під час походів зберігали зброю та харчі. Посередні чайки влаштовували станок для щогли на одне вітрило.

Готову чайку конопатили клоччям та дьогтем. Потім уздовж усього човна прив'язували товсті в'язанки очерету, щоб чайка не пішла під воду, якби навіть її залило хвилею.

З обох боків чайка мала улоговини для 15 – 20 весел. Одна така чайка підіймала до 40 - 60 козаків.

На таких човнах запорожці під проводом гетьмана Самійла Кішки розпочали свої перші морські походи.

Під час одного з походів Кішка опинився в турецькій неволі. Він був прикутий на галері до невольницької лави. Двадцять шість років не бачив нічого, крім води й неба.

Та неволя не вбила в серці Самійла Кішки ні любові до рідного краю, ні козацького завзяття. Він врятувався сам, ще й товаришів своїх визволив. Про цю подію розповідає одна з народних дум. (За А. Кащенком.) (242 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слова: *конопатити* (затикати дірки, щілини клоччям, мохом та ін.).

2. Дібрати синоніми до слів: *прикріплювати, прив'язувати, виробляти, пірнути*.

3. Скласти план вибіркового переказу - уривка, де йдеться про будівництво чайки (орієнтовний): 1. Розміри запорозьких чайок. 2. Днище з товстої липи. 3. Дубові ребра та дубові дошки, прикріплені до днища. 4. Заглиблення для зброї і харчів. 5. Станок для щогли на одне вітрило. 6 Конопачення чайки клоччям та дьогтем. 7. Прив'язування очерету вздовж човна. 8. Прикріплення улоговини для 15 – 20 весел).

4. Усно переказати уривок, де розповідається про те, як будували чайку.

ПАСІЧНИКИ

Бджільництво завжди було в Україні у великій пошані. На схилі літ запорожці часто йшли не до монастиря, а на пасіку. До речі, саме на пасіці провів свої останні роки кошовий отаман Іван Сірко.

Місце для пасіки вибирали затишне й мальовниче. Вулики ставили вічками на південь. Самі вічка робили досить вузькими, щоб бджоли могли захищатися від нападу сторонніх комах.

Пасіку огороджували невисоким тином. Як оберіг тут височів хрест, бажано, щоб він був виструганий із розбитого блискавкою дерева. На пасіці обов'язково тримали ікону із зображенням заступників бджіл Зосима й Саватія.

Узяти в малої комахини солодку рідину – справа ніби й нескладна. Та скільки старанності, обережності й терпіння вимагалось від пасічника!

Узимку вулики зберігалися в спеціальному утепленому напівземляному приміщенні. Звалося воно омшаник. Уперше вулики виставляли на пасіку десь на третьому тижні весни. Перед тим їх обкурювали волошкою, щоб запобігти виникненню цвілі.

Після зимівлі бджоли були кволими, тому їх підгодовували патокою. До неї підмішували корицю, гвоздику тощо.

На початку літа бджіл вивозили в степ. Купальської ночі їх годували востаннє.

Пасічники доглядали за малими трудівницями. Проти воскової молі натирали рамки часником. Щоб відлякати мурашок, на дно вуликів клали полин та м'яту.

Мед брали, обкурюючи вулики димом сірки або тютюном, щоб не зашкодити кохам. Бувало це двічі на рік, скажімо, на початку серпня та у вересні. Вийняті з вуликів стільники заносили в теплі приміщення й клали у спеціальні сита, що стояли над коритами, куди стікав мед. Спорожнілі соти перетоплювали на віск.

У жовтні господар, покропивши бджіл святою водою, ставив вулики до омшаника.

Цілющий та поживний мед діставався нелегко. Витратити його намагалися обережно й економно. (За В. Супрунечком.) (159 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *вічко*, *патока* (густа, тягуча солодка речовина), *стільники* (чашечки з воску, що їх будують бджоли у вигляді правильних рядів, для зберігання меду).

2. Дібрати синоніми до слів: *оберіг*, *заступник*, *кволий*, *покропити*.

3. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Шанобливе ставлення до бджільництва в Україні. 2. Де і як ставили вулики? 3. Хрест та ікона на пасіці. 4. Скільки стараності й терпіння вимагала справа! 5. Коли вперше виставляли вулики? 6. Підгодовування бджіл. 7. Вулики вивозили в степ. 8. Боротьба зі шкідниками. 9. Як і коли брали мед? 10. Вулики – до омшаника. 11. Мед діставався нелегко).

4. Написати детальний переказ тексту.

НОВОРІЧНІ ПРИКРАСИ

В Україні особлива роль у святкуванні Нового року належала хатнім прикрасам.

Напередодні Різдва виготовляли «голубці». Для цього брали шкаралупу з-під яйця, з обох боків робили два отвори і просовували крізь них кольоровий папір, що створювало враження «крилець» птаха. Такі вироби підвішували до сволака. Як відомо, у давніх віруваннях фігурка птаха ототожнювалась із сонцем.

Досить поширеними прикрасами були «павуки». Робили їх із соломи. Спочатку дівчата заготовляли відповідних розмірів цупкі соломинки. Через кожен порожнину просиляли нитку й формували з соломинок різноманітні квадратики й кубики. До найбільшої фігурки з боків долучали менших «павучків».

Напередодні Різдва таких «павуків» підвішували до сволака. Вони трималися на довгій волосині з конячого хвоста. Повітря в хаті постійно рухалося – через вхідні двері та з палаючої печі. Завдяки такій циркуляції «павуки» поверталися в різні боки., крутилися, справляючи враження живих істот. Особливо захоплення це викликало в дітвори.

Павуки здавна були в людській оселі бажаними. За повір'ям, той, хто вб'є павука, накличе на себе біду. До обіду заборонялося викидати цих комах із хати. А коли хто вчинить таку наругу, то навіки втратить смакові відчуття.

За народними уявленнями, павуки уособлюють працьовитість. Мабуть, це й стало причиною шанобливого ставлення до комах. Врешті павук перетворився на один із новорічних символів. (За В. Скуратівським.) (192 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *сволок* (балка, що підтримує стелю), *циркуляція* (рух по колу), *символ*.

2. Дібрати синоніми до слів: *ототожнюватись*, *просияти*, *долучати*, *наруга*, *цупкий*.

3. Пояснити написання слів: *прикраси*, *святковий*, *повір'я*, *циркуляція*, *з-під*, *напередодні*, *завдяки*.

4. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Особлива роль хатніх новорічних прикрас. 2. Як виготовляли «голубці»: а) отвори у шкаралупі яйця; б) «крильця» з кольорового паперу; в) де й на чому закріплювалися прикраси. 3. Як робили «павуків»: а) заготовки з цупких соломинок; б) формування квадратиків та кубиків; в) долучання менших фігурок до більшої. 4. Народні прикмети щодо павука. 5. Чому павук перетворився на новорічний символ).

5. Написати детальний переказ тексту.

РІЗДВЯНІ АТРИБУТИ

Нині ми звиклися з тим, що головним атрибутом Нового року та Різдва є зрубана й прикрашена ялинка. Проте ще в середині нинішнього століття переважна більшість українців ялинок в оселях не ставила. Прикрашання ялинки не є українською традицією. Цей звичай свого часу був штучно насаджений царем Петром I.

Традиційною українською символікою на Різдво та Новий рік був дідух. Виготовляли його з першого зажинкового снопа. Кільканадцять пучків, кожен з яких окремо обплітали соломинками, ув'язували в пишній вінок. Знизу робили триральчате розгалуження, щоб дідух міг рівно стояти. За гілки дідуха правили зібрані докупи пучки. Їх прикрашали кольоровими стрічками, паперовими чи засушеними квітами.

Дідух був високомистецьким витвором. Він уособлював предка, предковичного діда, оберега роду.

Світлицю прикрашали дідухом на Святвечір. Це свято, яке називають ще багатою кутею, відзначають напередодні Різдва. Саме цього дня здійснювався обряд приготування багатої куті.

Кутю виготовляли з пшеничного чи ячмінного зерна. Перед тим зерно вимочували у воді, товкли в ступі, сушили й знов товкли, щоб остаточно звільнити від луски. До звареного збіжжя додавали меду, інколи заправляли товченим маком, горіхами, родзинками. Усе це розводили узваром.

Приготування куті та суть народної атрибутики пов'язані з хліборобським життям. Дідух сприймався як вінець зібраного врожаю. Кутя – смачна й поживна страва з виплеканого дбайливими господарями зерна. (За В. Скуратівським.) (197 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *атрибут* (істотна ознака чогось), *традиція*, *символіка*, *родзинки* (ізіум), *узвар*.

2. Дібрати синоніми до слів: *пучок*, *дбайливий*, *виплеканий*.

3. Пояснити написання слів: *різдвяний*, *традиція*, *триральчатий*, *високомистецький*, *напередодні*, *докупи*.

4. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Звичка до новорічної ялинки. 2. Український різдвяний та новорічний символ. 3. Як виготовляли дідуха: а) пишній вінок із кільканадцяти пучків; б) триральчате розгалуження; в) кольорові стрічки, квіти на гілках дерева. 4. Що уособлював дідух. 5. Коли виставлявся дідух. 6. Як готували кутю: а) зерно вимочували, товкли, сушили, знову товкли; б) чим заправляли кутю; в) чим її розводили. 7. Зв'язок народної атрибутики з хліборобським життям).

5. Написати детальний переказ тексту.

КОВАЛЬ ІЗ ЛЮБЕЧА

Як і скрізь на Русі, в Любечі було багато добрих майстрів-ковалів. Вони виготовляли всякі речі: серпи й мечі, ножі й підкови, лемеші й шоломи.

...Незабаром почалися жорстокі брані. Князь Ігор кілька разів ходив на Царгород. Багато людей із Любеча пішло тоді з ним, а повернулося мало. Не стало ковалів, бо вони були сміливі люди й наклали головами. У кого з любечан була потреба в залізі, той тепер возив його з Києва.

Юнак Сварг теж ходив на рать, а повернувшись, збудував собі хату на узліссі. Спочатку ніхто не розумів, чому він оселився подалі від людей.

Та якось уранці від хижі Сварга долинули удари молота по ковадлу. А ще через якийсь час люди валом пішли до кузні. Йшли до Сварга підкувати коня, зробити серп чи щит, навіть коли треба було дістати гак на рибу, замок чи голку.

Кожен щось йому ніс: хутро, жито, горнець меду. Коли ж у когось не було чого дати, Сварг і не вимагав, лише просив допомогти, як прийде час.

Над осінь, коли любечани закінчили роботу в полі, юнак пішов до тих, що завинили йому за роботу. Він просив поїхати з ним по Дніпру й допомогти набрати руди.

Де брати руду, Сварг знав. Обминув соснові бори й зупинився там, де росли береза й осика. Він знав такі кручі, де важку, червону, як кров, руду можна було брати просто руками. За кілька днів він привіз шість лодій руди. Люди перенесли її до самої кузні.

Сварг заходився ставити домниці. Це були печі, схожі на великі глечики. Знадобився й ліс, що ріс біля самої хижі. Разом із людьми Сварг завалив чимало дубів, напалив вугілля.

В одну з ночей любечани побачили, як під лісом спалахнув вогонь. То була не пожежа. Недалеко від кузні Сварга горіло три вогнища.

У домниці було насипано впереміш з вугіллям руду, під домниці посипано сухими дровами. Міхами через сопла в денцях домниць нагнали повітря.

Після довгих годин роботи вогонь погасили, а домниці, де вже була не руда, а залізо, розбили. Залізо знову розпекли й загартували у воді.

Відтоді коваль Сварг варив залізо. Його вистачало на всіх. Любечанам не доводилося везти крицю з Києва. (За С. Скляреном.) (351 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *криця* (тут: залізо), *сопло*.
2. Дібрати синоніми до застарілих слів: *брань*, *рать*, *лодія*.
3. Скласти план вибіркового переказу «Як русичі добували залізо» (о р і є н т о в н и й : 1. Де будували русичі кузню. 2. Де брали руду. 3. Що таке домниця. 4. Що засипали в домниці. 5. Міхами через сопла в денцях нагнали дух. 6. Що робили з домницями через кілька годин. 7. Що робили із залізом, видобувши його з домниць).
4. Написати вибірковий переказ «Як русичі добували залізо».

КОВАЛЬСТВО

Пам'ятаєте, про що казкова змія просила казкового коваля із казки «Івасик-Телесик»?

- Ковалю, ковалю! Скуй мені такий тоненький голосок, як у Телесикової матері!

До ковалів здавна ставилися з великою повагою, водночас і з упередженістю. Їх вважали чарівниками, що володіють мистецтвом перетворення металу на будь-які предмети. Коваль міг порозумітися з усіма, навіть нечиста сила просила в нього допомоги...

В Україні ковальський промисел існував аж до середини ХХ ст. Кузня розташовувалась, як правило, на околиці села. Це була будівля, у якій знаходились горно, кувадло, закріплене на колоді, точило та корито з водою для гартування й охолодження виробів.

Традиційний інструмент коваля такий: великі молоти, малі молотки, кліщі, обценьки. Пізніше з'явилися пили-ножівки, ключі для нарізання різьби на виробках, ножиці для металу.

Процес кування відбувався так. Коваль розігрівав до червоного кольору шматок металу в горні, де горіло деревне вугілля (горіння підсилювалося роздмухуванням полум'я за допомогою міхів). Далі він брав кліщами залізо, клав його на кувадло та бив по ньому молотом, надаючи потрібної форми. Часто ковалеві допомагав помічник. Зазвичай це був підліток, який виконував обов'язки молотобійця. Викувавши річ, її кидали в корито з водою для загартування.

Ковалі виготовляли зброю та різноманітні речі господарського призначення: сокири, ножі, молотки, лопати, цвяхи, замки, клямки, залізні ворота й огорожі.

Українські ковалі вміли плавити мідь та інші метали, володіли майстерністю зварювання металів. (З довідника.) (208 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *упередженість* (негативна, несправедлива думка, яка складається щодо кого- чи чого-небудь наперед, до ознайомлення), *горно* (відкрита піч для нагрівання або плавлення металу), *кувадло*, *міх* (пристрій для нагнітання повітря для роздування вогню).

2. Дібрати синоніми до слів: *корито*, *шматок*.

3. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Давня повага й упередженість до ковалів. 2. Якою була сільська кузня. 3. Традиційний інструмент коваля. 4. Як відбувався процес кування: а) розігрівання шматка металу в горні; б) надання залізу потрібної форми на кувадлі; в) загартування виробу у воді. 5. Що виготовляли ковалі).

4. Написати детальний переказ тексту.

ХУДОЖНИК СИВООК

Сивоок сам наглядав, як варилася смальта для мозаїк. Сам добирав кольори. Чаклував над фарбами, варив, проварював, розтирав.

Для золотої смальти виготовляли тонюсінькі листочки золота, потім вони закладалися поміж платівок скла й навічно заварювалися. Щоб урозмаїтити відтінки золотої смальти, Сивоок застосовував сплав золота із сріблом. Іноді бралися навіть листочки міді, яка давала спокійне сяйво.

Сивоок піднявся на височезні риштування в головній бані храму й почав викладати мозаїку. Помічники носили йому заправу для накладки на стіну. Заправу теж роблено за вказівками Сивоока. До вапна додавано товченої цегли і вугільного порошку.

В оту сірувато-рожеву накладку Сивоок, якимось мовби не думаючи, навкиддя втуляв кубики смальти й різнобарвних камінців. Своїми гранями скельця й камені були повернуті врізнобіч, як попало, у дикому хаосі.

Сивоок простягав до підручних то одну руку, то другу, працював мовчки, швидко, гарячково й зосереджено, мов Бог у час творіння світу.

При появі князя Сивоок роботи не припинив. Клав і далі смальту, робив те вміло, швидко, якимось ніби весело.

- Ти що таке витворяєш? – гнівно спитав Ярослав, розсерджений на несхожість роботи Сивоока до праці інших художників.

- Що бачиш, князю, - відбуркнув майстер. – за сонцем іду. Хоч де буде сонце, знайде собі відбиття. Світлитиметься смальта впродовж усього дня однаково глибоко.

Князь спробував полічити, скільки днів, тижнів, місяців стоїть тут Сивоок, викладаючи мозаїки, і вжахнувся. А попереду було ще більше! І цей

непокірливий чоловік не думає про спочинок, вмить зачіпається до сперечань із самим князем! (За П. Загребельним.) (235 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *смальта, баня* (сферична покрівля), *риштовання, хаос* (безладдя).

2. Дібрати синоніми до слів: *вказівка, втуляти, гарячково, зосереджено, вжахнутися*.

3. Записати на дошці: *навкиддя, врізнобіч, впродовж*.

4. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Сивоок наглядав, як варилася смальта. 2. Як виготовлялася золота смальта: а) листочки золота між платівками скла; б) навічно заварювалося; в) застосування сплаву золота й срібла або листочків міді. 3. На риштованнях: а) якою була заправа (вапно, цегла, вугільний порошок); б) стуляння смальти навкиддя; в) працював мовчки, зосереджено. 4. Гнів князя Ярослава. 5. «За сонцем іду...» 6. Непокірливий художник).

5. Усно детально переказати текст.

МІКЕЛАНДЖЕЛО

1505 року папа римський закликав Мікеланджело до Ватикану й наказав йому розписати фресками новозбудовану Сікстинську капелу. Мікеланджело був скульптором та живописцем. Технікою фрески він не володів.

Стверджують, що таке замовлення йому влаштували недоброзичливці, заздрісники. Вони сподівалися, що митець не впорається із завданням, і тому слава його потьмяніє.

Мікеланджело всіляко намагався ухилитися від замовлення. Він пояснював, що фресковий розпис – не його справа. Та папа наполягав. Виходу не було.

Йому на допомогу скликали художників, що технікою фрески володіли. Мікеланджело не підпустив їх до себе. Він міг творити тільки сам.

Лишившись на самоті, майстер наполегливо вчився й уперто працював. Невдовзі оволодів потрібними знаннями й уміннями.

Робота над розписом Сікстинської капели – найтрагічніший та найпрекрасніший період у житті Мікеланджело.

Фреска створювалася так...

Оздоблюючи стелю, він працював із закинутою вгору головою. Це так зіпсувало йому зір, що читати після цього він міг, лише піднявши текст над головою. Під час невимовно тяжкої й напруженої праці над фресками йому доводилося бути до себе безжальним. Харчувався куснем хліба. Спав дуже мало, не роздягаючись. Якось у нього так попухли ноги, що взуття довелося розрізати.

Митець був фанатично відданий мистецтву. І був зовсім самотнім. Наприкінці життя викликав у сучасників ставлення, близьке до обожнювання. Він височів над своїм сторіччям. (З журн.) (199 сл.)

Довідка. Як створюється фреска.

Техніка фрескового живопису ґрунтується на тому, що зображення наноситься на сирий тиньк, що складається з піску та вапна. Фарби розбавляються чистою водою й закріплюються самим тиньком. На повітрі вапно окислюється й міцно тримає фарби, тому вони не осипаються й не вицвітають.

Вапно готують заздалегідь, довго настоюють. Потім його пропускають крізь сито, розчиняють і промивають. Додають білого піску й готують розчин, до якого додають дрібно порізану соломку, щоб тиньк не тріскався. Першим шаром вирівнюють поверхню кладки. На окремі ділянки наносять другий шар. На ньому малюють контури зображення. У контурах прописують основні тони й головні деталі зображення. Після цього починається чистова робота. Композицію необхідно закінчити за один день, бо розчин засохне й стане непридатним для розпису.

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *капела* (католицька або англіканська каплиця; домашня церква при палацах), *фанатичність* (одержимість якоюсь ідеєю, несамовитість).

2. Дібрати синоніми до слів: *намагатися, сподіватися, ухилятися, наполягати, обожнювати*.

3. Скласти план переказу із введенням інформації про створення фрески (о р і є н т о в н и й : 1. Наказ папи римського розписати Сікстинську капелу. 2. Фресковий розпис – не справа Мікеланджело. 3. Наполегливо вчився. 4. Як створюється фреска: а) виготовлення тиньку; б) пересіювання через сито, промивання; в) додавання піску, приготування розчину; г) домішки соломи; г) вирівнювання кладки; д) нанесення контурів зображення; е) прописування основних тонів; є) чистова робота. 5. Безжальний до себе. 6. Височів над століттям).

4. Усно переказати, вводячи в текст розповідь про створення фрески.

ГРАВЕР

Тільки починало ясніти тьмяне петербурзьке небо, а Тарас Григорович уже приходив до своєї майстерні. Брав граверне приладдя, мідну пластинку, дзеркало і благав Бога, щоб не завітав у цей час до нього ані друг, ані недруг. Бо коли художник працює, це час для нього священний. І навіть найлюбіший гість – гірше татарина!

Гравюра була дуже популярною серед народу. За доступну ціну можна було купити гравюри з творів видатних майстрів. Тому цей вид мистецтва так приваблював Тараса Григоровича.

Свої офорти Шевченко хотів представити на здобуття звання академіка. Тому й упрягся в роботу.

Тарас Григорович старанно вкрив підігріту на вогні мідну пластинку ґрунтом з асфальту, воску та каніфолі. Він почав закопчувати пластинку

пучечком воскових свічок, щоб одержати чорний фон, вигідний для нанесення на нього голкою малюнка.

Ще не було семи ранку. Це найкращий час для самотньої зосередженої роботи. Шевченко взяв довгу, вправлену в дерев'яну ручку голку. Чотирикутник дзеркала поставив так, щоб у ньому відбивався малюнок. Адже наколювати на ґрунті треба було все навпаки. Він уже помилився раз від нетерпіння швидше побачити наслідок!

Тарас Григорович поринув у свою кропітку роботу. Вона потребувала зосередженості, максимального напруження, точності очей і рук. (За О. Іваненко.) (183 сл.)

Словник. *Гравюра* – вид графіки, у якому зображення є відбитком малюнка за допомогою друкарської форми з дерева, металу, лінолеуму тощо. *Офорт* – вид гравірування, при якому лінії малюнка наносять голкою або різцем на металеву дошку, вкриту смоляним шаром, і протравляють кислотою. *Асфальт* – суміш бітуму з подрібненими мінеральними речовинами. *Каніфоль* – природна смола, добута з живиці хвойних дерев. *Ґрунт* – тут: підготовчий шар, тло на гравюрах або малюнках.

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *максимальний* (найбільший, граничний), *кропіткий* (ретельний), *вигідний* (сприятливий, зручний).

2. Записати на дошці: *мідна пластинка, ґрунт, асфальт, віск, каніфоль, свічки, голка, дзеркало*.

3. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Уранці в майстерні. 2. Час для художника священний. 3. Гравюра – засіб поширення мистецтва. 4. Намір Шевченка здобути звання академіка гравюри. 5. Початок праці над офортом: а) покриття нагрітої пластинки ґрунтом; б) закопчування міді восковими свічками; в) підготовка голки та дзеркала. 6. Шевченко поринув у роботу).

4. Усно детально переказати текст.

СТІНОПИС МИХАЙЛІВСЬКОГО МОНАСТИРЯ

Сьогодні на Володимирській горі сяє золотими банями не так давно відбудований Михайлівський храм.

Перед науковцями постало завдання вибору техніки виконання настінного живопису.

Стіни Михайлівського собору прикрашали як мозаїки та фрески XII ст., так і олійний живопис XVIII ст., так зване мальовання. Фасади собору, дзвіниці та мури прикрашали мальовання, виконані олією.

Новий живопис повинен був відтворювати як давньоруські фрески, так і олійні мальовання. Завдання не просте, бо ці дві техніки відмінні як зовнішнім виглядом, так і використовуваними матеріалами.

Особливості фрескового живопису полягають у вишуканій стриманості палітри та використанні природних матеріалів. Наприклад, білило виготовляли з розтертого вапняку. Для виготовлення чорної фарби у печах спалювали деревину сосни або липи. Синю діставали, подрібнюючи мінерал лазурит. Жовта й червона фарби виготовлялися з природних глин.

В олійній техніці фарби замішували на спеціальній лляній олії. Згодом олійна основа висихала, утворюючи прозору плівку. Палітра олійного живопису значно багатша й різноманітніша, ніж фрескового. Олійний живопис яскравіший, відзначається блиском.

Фахівці зупинилися на давній, майже забутій не сьогодні техніці живопису під назвою «кейм». Хрещеним батьком цієї техніки був баварський ремісник Кейм. Наприкінці ХІХ ст. він запатентував силікатні фарби, створені на основі рідкого скла.

Коли цю фарбу нанести на потиньковану поверхню стіни, вона хімічно сполучається з нею, утворюючи єдине ціле. Завдяки цьому такі мальовання не обсіпаються, як це буває з олійним живописом. На відміну від фрески поверхню кеймівського стінопису важко пошкодити.

За допомогою кеймівських фарб можна відтворити фреску, а за потреби імітувати багатий на відтінки олійний живопис.

Колектив художників відновив оздоблення інтер'єру Михайлівського собору саме в техніці «кейм». (З журналу.) (240 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *потинькований*, *запатентувати*, *силікатний* (такий, що вміщує хімічні сполуки - силікати), *фреска*, *мозаїка*, *фасад*, *мур*, *інтер'єр*.

2. Дібрати синоніми до слів: *імітувати*, *вишуканий*.

3. Розкрити пряме та переносне значення слова *палітра*. Пояснити, у якому з цих значень слово вжите в тексті.

4. Звернути увагу на подвійне написання слова *лляний* (*льняний*).

5. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й: 1. Відбудований на Володимирській горі храм. 2. Проблема вибору техніки настінного розпису. 3. Стіни собору було оздоблено і фресками, і олійними мальованнями. 4. Особливості фрескового стінопису. 5. Як творився стінопис. 6. Давня техніка живопису «кейм»: а) баварський ремісник – хрещений батько техніки розпису; б) фарби, що хімічно сполучаються зі стіною; в) переваги кеймівської техніки перед фресковим та олійним стінописом. 7. Інтер'єр собору оздоблено в техніці «кейм»).

6. Написати детальний переказ тексту.

НАСТІННИЙ РОЗПИС

Хата в Україні трималася на майстринях-жінках. Як усяка пташка дбає про своє гніздо, так і жінка клопочеться прикрашанням житла.

Розпис хатніх стін потребував від жінок зосередженості та терплячості.

Малюнки створювалися без попередніх ескізів, без розподілу на етапи. Найчастіше розписи просто поновлювалися. Це робили двічі на рік, навесні та восени.

Фарби були переважно рослинного походження: сік вишні, шовковиці, ягід бузини, пелюсток соняшника, а також відвар цибулиння, сажа. Рослинний сік часто змішували з перетертою білою або червоною глиною, товченими вуглинами, або й просто поєднували різні глини. Як в'язучу речовину до саморобних барвників додавали яечний жовток чи молоко. Фарба з таким додатком була тривкішою.

Пензлі робили з котячої шерсті. Фарбу наносили й пір'ям, колосками, кукурудзяними качанами, штампами з картоплини. Для зображення геометричних фігур та ліній використовували посуд, шнурки

Розпис починався з печі, потім малюнок переходив на стіни, продовжувався над і між вікнами, по кутках. Траплялося, що глуху стіну над ліжком розписували під килим.

На печі зображували птахів. Це були павичі, грифони, фазани. На стінах переважно малювали вазон із деревцем, що проростає з нього, так зване дерево життя, що символізувало світобудову. Таке зображення має назву «вазон». «Вазон» з елементами виноградного листя та кетягів символізував добробут сім'ї. Такий «вазон» поширений в орнаментах народного мистецтва багатьох народів Європи.

У настінному розписі помітні запозичення з інших видів народного мистецтва. Його елементи та мотиви надзвичайно подібні до орнаментів вишивки, різьбярства, килимарства.

Українки завжди вміли прегарно ткати й вишивати та всьому в хазяйстві давати лад. Вони могли не тільки тримати житло в зразковій чистоті, а й належним чином прикрашати його. Хата завжди мала чепурний та веселий вигляд. «У веселій хаті живуть веселі люди», - стверджує народне прислів'я. (За О. Ковальчуком.) (263 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *ескіз* (попередній начерк), елемент (складова частина), *орнамент*, *мотив* (частина орнаменту, що повторюється).

2. Дібрати синоніми до слів: *тривкий*, *чепурний*, *прикрашати*, *дбати*.

3. Пояснити написання слів: *прикраса*, *в'язучий*, *двічі*, *в основному*, *різьбярство*.

4. Скласти план стислого переказу (о р і є н т о в н и й : 1. Хата трималася на жінках-майстринях. 2. З чого виготовляли фарби. 3. Чим наносили фарбу. 4. Де робилися розписи. 5. Що зображували на стінах. 6. Що вміли українки.).

5. Написати стислий переказ.

КОЗАЦЬКЕ ВИПРОБУВАННЯ

Як приходив хтось у Січ, то запорожці випробували міру його кмітливості. Накажуть йому варити куліш, розкажуть як, застережуть, щоб не

сирий був, але й не перекипів, а самі ніби йдуть косити. Парубкові ж так накажуть: «Коли зготуєш, то виходь на могилу й клич нас. Ми почуємо та й прийдем».

Залізуть козаки в очерет і лежать. Ото хлопець зварить куліш, виходить на могилу, починає кликати. Вони чують та не відгукуються. Кличе він їх, кличе, а тоді в сльози!

Козаки лежать у траві, чують усе й кажуть: «Ні, це не наші!» Тоді повернуться в курінь, дадуть тому хлопцеві коня і грошей на дорогу й скажуть: «Іди собі! Нам таких не треба!»

А котрий хлопець вдасться спритний та кмітливий, то, вийшовши на могилу, крикне, гукне разів зо два. А як не відгукнуться, то він сам іде куліш їсти. А по тому ще й пісні затягне.

Тоді запорожці, прихопивши коси, йдуть до куреня. А він: «Де вас чорти носили, панове? Кликав я вас, кликав, та й захрип. Тоді, щоб не вистиг куліш, почав сам їсти!» Презирнуться запорожці та скажуть: «Уставай, джуро! Тепер ти рівний нам козак!» І приймають парубка до свого товариства. (*Нар. легенда.*) (187 сл.)

Довідка. Як варити куліш. Куліш має ще одну назву – «польова каша», бо його легко приготувати не тільки вдома. Промите пшоно треба засипати в казан з киплячою водою, для смаку додати одну-дві картоплини, сіль, зелень. Готовий куліш треба затерти салом із цибулею та часником. Можна додати шматок м'яса (навіть солонини) або рибину. Готовим куліш вважається тоді, коли пшоно повністю розвариться й утвориться кашоподібна маса. Смачним вважається куліш густий, а не такий, у якому «крупина за крупиною ганяється з дубиною». (За кн. «З української минувшини».)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *курінь, джуро*.
2. Дібрати синоніми та антоніми до слів: *спритність, кмітливість*.
3. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Доручення новобранцеві. 2. Кличе, кличе, а тоді в сльози... 3. Якщо хлопець спритний та кмітливий). 4. Усно переказати, ввівши до тексту розповідь про приготування кулешу.

ПАСТУШОК

Сонце продирає червоними пальцями дві хмарини на далекому обрії. Туманець ніжним павутинням обсотає землю. З пшениці дражняться перепелиці.

Попереду, підбрикуючи та вихвищуючи, виступає худоб'яча малеч. Це – телята, лошата та вівці. За нею, трохи відставши, поважно суне рогата череда.

Йдучи понад золотом пшениці, Семен висмикує стебло за стеблом, обриває колоски. Бере частини стеблин між двома останніми вузлами та складає в снопик. На цілий день вистачить плести! Хлопець ізсуває кашкета на потилицю й заводить пісню. Спочатку густим голосом розгойдується-

розгойдується, а тоді як шугне вгору, аж руку прикладає до щоки і очі приплющує.

Корови підсуваються до хлібів, озираються і задоволено помахуючи заляпанними хвостами, прямують просто до пшениці. Тепер хоч під носом у Семена шкоду роби, не помітить.

Тут пастушок розплющує очі. Одна корова вже скубе колос пшениці. «А куди ж ти ото, га?!» - кричить Семен. Корова стрімголов кидається від пшениці в череду.

Сонце зовсім сходить. У лузі ще сіро, ще туман пасмами повис у лозах. Росяно.

Пастушок одганяє череду далі од поля й сідає під куренем. Виймає з торби початий бриль, вставляє в плетиво нову соломку й, озирнувши пильним оком усю свою рогату армію, починає плести.

Хилитаються лози, наче від подувів одурілого вітру, то туди, то сюди. То – телята поміж них. Серед гілля осоки не видно ні череди, ні пастуха, тільки вівці, неначе табунець сірих горобців, на горбику длубаються.

Стьожка плетива стає все довша та довша, вона тягнеться, як довжелезний золотий вуж. Семен плете в чотири стрілки. Стьожка виходить з одного боку зубчаста. Потім з цього плетива пошиється бриль.

Все дужче овіває густим, теплим духом чебрецю, що росте понад межею. Трава вже не свіжить ніг. Під кашкетом збирається піт і лоскотливими сльозами стікає по лицах до шиї. Повітря мерехтить хвильками, хилитається і часом, як приплющиш очі, здається, що корови трусяться од заціпленого сміху. (За В. Винниченком.) (295 сл.)

Завдання.

1. Дібрати синіми до слів: *длубатися, мерехтити, хилитатися, заціплений*.

2. Скласти план (о р і є н т о в н и й : 1. Сонце продирає червоними пальцями хмарини. 2. Худоб'яча малеч та рогата череда. 3. Пастушок висмикує стебла. 4. Корови у шкоді. 5. Семен плете бриль. 6. Повітря мерехтить хвильками).

3. Написати стислий переказ.

ТЕКСТИ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

НАРОД КРІЗЬ ПРИЗМУ МОВИ

За кількістю пестливих форм серед мов світу пріоритетне місце посідає українська. «Матінка», «соловейко», «малесенький», «першенький» - ось як лагідно звучать наші слова. Подібного явища не зустрінемо в мові англійській чи німецькій. Для українця назва предмета – це водночас і його оцінка. «Рученьками» ми називаємо руки й дорослої людини, «коником» - дужого коня.

Ставлення людини до навколишнього світу формується в перші місяці її життя. Ласкава мова матері майбутнього козака згодом стає його повсякденною мовою. Вчені переконані, що особливості мови впливають на людську вдачу.

Дітей в Україні називали тільки лагідно: Петрик, Іванко, Галинка. Дорослих – поважливо. Ви можете хоч подумати назвати Олексу Довбуша Льошкою Довбушем? Назвати Устима Кармелюка... У нас же й такої форми імені не існує!

Улюблені українцями імена теж розповідають про народну душу. Оспіване в піснях ім'я Катерина походить від грецького слова, що означає «непорочна», «свята»; Ярина в перекладі з грецької означає «мир»; Тарас – «бунтівливий».

А який казковий дивосвіт рослинних та тваринних назв створило українське поетичне світосприймання! Тут і татарське зілля, і вовчі ягоди, горицвіт і павині очі, нечуй-вітер і перекотиполе... Трав'яного стрибунця український народ узгодив зі своїм сприйманням і нарик коником.

Усі ці назви – відгук української душі на красу. В цих найменнях – замилювання світом і любов до цього. У творенні назв відбито національний спосіб думання. (За М. Холодним.) (215 сл.)

Завдання.

1. З'ясувати лексичне значення слова *пріоритет* (першість). Пояснити значення вислову *бачити* (сприймати) *крізь призму*.

2. Дібрати синоніми до слів: *вдача, пестливий*.

3. Скласти план (о р і є н т о в н и й : 1. У чому виявляється неповторність народу? 2. За кількістю пестливих форм українській мові належить пріоритетне місце. 3. Ласкава мова матері стає повсякденною. 4. Дітей називали лагідно, дорослих – поважливо. 5. Улюблені імена. 6. Казковий дивосвіт назв рослин та тварин. 7. У назвах – національний спосіб думання).

4. Усно детально переказати текст.

ЯКА НАС ПАЛИТЬ СПРАГА?

Як ми любимо читати історичні романи, гортати етнографічні довідники, як радіємо краєзнавчим статтям та нарисам! Усе це потроху втамовує інформаційну спрагу.

Нам часом доводили, що окультурили нас, диких, прийняттям християнства. Так, разом зі своєю релігією Візантія принесла нам свою культуру, але не культуру взагалі. Князь Володимир Великий лише додав християнську культуру до культури рідної, батьківської.

Зустріч України з Візантією – це не зустріч бідного з багатим, а зустріч якщо не рівних, то близьких за потужністю, але різних за характером культур.

Український народ має свою культуру, свої звичаї й традиції, свою мову, коріння яких сягає глибини віків.

Біда лише в тому, що все оте українське, самобутнє викорінювали із свідомості народу, робили його телепнем, хохлом, чужинцем на своїй рідній, споконвічно українській землі. І тривало це не рік, не два, так було століттями. Але як би там не було, народ не забув свого імені, свого роду-племені, свого істинного ества.

Тому й палить нас така спрага на історичну літературу, на твори етнографічні й краєзнавчі, на книжки, які проливають правдиве світло на нашу дідищу, прабатьківщину. І ми вкотре питаємо самі себе: «Хто ми є? Звідки пішла наша прагілька, де наш прадавній корінь?» (За *А. Українцем.*) (192 сл.)

Словник. *Етнографія* – наука, що вивчає культуру й побут народів. *Нарис* – оповідний художньо-публіцистичний твір.

Завдання.

1. Дібрати синоніми до слів: *інформація, потужність, дідища, ество (суть), втамувати, викорінювати.*

2. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Що й чому ми любимо читати. 2. Чи окультурила нас Візантія. 3. Зустріч близьких за потужністю культур. 4. Українське, самобутнє, викорінювалось із свідомості. 5. Хто ми є?).

3. Усно детально переказати текст.

СПРАВА ВАЖЛИВА Й ДЕЛІКАТНА

Свого часу газети повідомляли, що в ООН серйозно занепокоєні масовим перейменуванням міст колишнього Радянського Союзу. Це породжує проблеми не лише внутрішньодержавні (оскільки потребує чималих коштів), а й міжнародні. Таке перейменування продовжується досі.

Світова громадськість просто неспроможна була збагнути причину такої зміни назв. Адже нікому не спадало на думку перейменувати Париж на Помпиду чи Нью-Йорк на Капіталіст-Сіті. Ми ж маємо гіркий історичний досвід. Тому до повернення містам історичних назв ставимося з розумінням.

Дякувати Богові, Київ лишився Києвом, проте шквал перейменувань свого часу обрушився на київські вулиці.

Колись кияни мали бульвари Профспілок, Ветеранів. Досі маємо Бульвар Верховної Ради (щоправда, невідомо, якого скликання).

Деякі нові вулиці мають назви, м'яко кажучи, некоректні. До чого в Києві вулиця Драйзера чи бульвар Ромена Роллана? І це тоді, коли немає вулиці Петра Могили та Артема Веделя¹.

¹ Перевірити.

Треба не забувати, що Місто – це не тільки люди. Це й майдани, й вулиці, й провулки, й парки, й пам'ятники... Вони теж повноправні кияни. Тому давати їм назви, а вірніше, імена – справа надзвичайно делікатна й непроста.

Звичайно, без назв нових нам не обійтися. Проте там, де це можливо, мабуть, слід відновлювати імена історичні. З надзвичайною влучністю вони підкреслюють ознаку місцевості або ж образно розповідають про минуле міста.

Зрозуміло, що упорядкувати назви вулиць безболісно й швидко неможливо. Це слід робити вдумливо й тактовно, орієнтуючись на традиції, смаки, уподобання киян, на історичну пам'ять та громадянську совість. (За *О. Анісімовим.*) (228 сл.)

Словник. *Топонімія* – сукупність назв певної території. *Помпиду* – французький політик. *Теодор Драйзер* – американський письменник. *Ромен Роллан* – французький письменник. *Петро Могила* – визначний політичний та культурний діяч, Київський митрополит, засновник Києво-Могилянської колегії (академії). *Артемій Ведель* – видатний український композитор XVIII ст., киянин.

Завдання.

1. Пояснити значення аббревіатури *ООН*, лексичне значення слів: *шквал*, *коректний*, *делікатний*.

2. Дібрати синоніми та антоніми до слів: *вдумливо*, *делікатно*.

3. Скласти план (о р і є н т о в н и й: 1. В ООН занепокоєні перейменуванням міст. 2. Наш гіркий історичний досвід. 3. Перейменування київських вулиць. 4. Назви абсурдні і назви неконкретні. 5. Вулиці й майдани – теж повноправні кияни. 6. Орієнтуватися на історичну пам'ять та громадянську совість).

4. Усно переказати текст, проілюструвавши висловлені в ньому думки самостійно дібраними прикладами (щодо повернення історичних назв).

ВОЗВЕДИМО ХРАМ ВІДРОДЖЕННЯ

Жовтавіє біля Історичного музею підмурівок Десятинної церкви. Сумно дивиться на нас древнє каміння, на ледачкуватих праправнуків отих майстрів, що колись цю церкву зводили.

Восени 1240 року підступили до града Києва монголи, здолали його облогою та штурмом. Останні захисники міста знайшли притулок за стінами збудованого Святим Володимиром храму і там же, як свідчить літописець, знайшли під руїнами і свою загибель.

До XVII ст. церква лежала в руїнах. Тут було знайдено поховання князя Володимира та його дружини Анни. Прах князя митрополит Петро Могила наказав перенести до Києво-Печерської лаври, а на руїнах збудувати невелику каплицю в пам'ять про найдавніший храм вітчизни. Перед смертю митрополит заповів величезну суму для повного відновлення Десятинної.

Та відбудували, вірніше, збудували нову церкву на місці давньої лише в середині XIX ст. А вже в 30-х роках нашого сторіччя за вказівкою войовничих атеїстів храм було висаджено в повітря.

Ось і жовтавють руїни колись прекрасного храму в центрі європейської столиці. Іноземні туристи тут фотоапаратами клацають, запитання ставлять.

Ніяково й тривожно від тих запитань. Бо ж викупить завтра якась японська фірма оті руїни, а через місяць храм відбудовано буде, а в землі під ним десятиповерховий п'ятизірковий готель притулиться з мотелями й садом каміння. Ще й сакури навколо цвістимуть. А ми туристів до руїн водимо замість того, щоб возвести тут дивний храм во славу своєї землі.

Киньмо клич! Зберімо кошти! У світі храму закладімо камені з Десятинної та всіх інших поруйнованих по всій Україні храмів!

Гуртуймося, русичі-українці! Єднаймося! Возведімо посеред древнього Києва Храм Відродження! (За Б. Сушинським.) (243 сл.)

Словник. *Митрополит* – вищий духовний сан православної церкви. *Каплиця* – невелика церква, де не правиться служба. *Прагматичний* – практичний, корисливий. *Сакура* – подібне до вишні дерево, символ Японії.

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *диктофон, мотель, атеїст, підмурівок.*

2. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Підмурівок Десятинної церкви біля музею. 2. Коли й ким зруйновано храм. 3. Збудована в XVII ст. каплиця. 4. Побудова й знищення церкви на місці давньої. 5. Іноземні туристи та руїнах. 6. Киньмо клич! (Гуртуймося, русичі-кияни!)

3. Усно детально переказати текст.

ПОЕЗІЯ

Невже тобі досі не доводилося переживати потрясіння від поетичних рядків? Якимось на самоті візьми збілочку віршів і вдумливо, не поспішаючи, прочитай дві-три поезії. Тоді перечитай їх удруге, втретє...

Поезія – звучання душі, адже душа не буває німою! Поезія пробуджує смуток і радість, заспокоює або викликає біль. Вплив поезії на людину неможливо передати словами. Вона – віддзеркалення розмаїтого духовного світу.

Знаєш давньогрецьку легенду про гору Парнас? На ній щовесни вилили танки сестри Аполлона. Це – музи, прекрасні юні богині. Кожна з них була покровителькою котрогось із мистецтв. Музи співали, Аполлон же перебирав струни своєї золотої кіфари.

Звичайно, ти чув вислів «зійти та Парнас». Це означає дорівнятися талантом до муз та Аполлона.

Якимось музи співали так гарно, що вся природа застигла від зачарування, а гора Гелікон почала швидко рости й доросла до неба. Тоді олімпійські боги наказали крилатому коневі Пегасу повернути гору на місце. Кінь ударив

копитом, утоптавши гору в землю. На місці удару забило джерело. Його чудодійна вода надавала поетам натхнення й наснаги.

Може, й тобі відомий смак води цього джерела? Може, ти пробуєш віршувати? Це чудово. Проте не забувай, що навчитися римувати – ще не значить стати поетом. Тому не поспішай кожен створений тобою рядок читати товаришам або надсилати до редакції. Поети пишуть не заради слави, а для душі! (З журн.) (213 сл.)

Словник. *Кіфара* – давньогрецький струнний щипковий інструмент, подібний до ліри. *Наснага* – душевне піднесення.

Завдання.

1. Дібрати синоніми до слів: *талант, розмаїтий, застигнути, натхнення, делікатний*. Дібрати антоніми до слів: *радість, особистий, делікатний*.

2. Записати на дошці: *Аполлон, дев'ять муз, кіфара, Парнас, Пегас, Гелікон*.

3. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Потрясіння від поетичних рядків. 2. Поезія – звучання душі! 3. Давньогрецька легенда про гору Парнас. 4. Що означає вираз «зійти на Парнас». 5. Ще одна давня легенда: а) від захоплення співом виросла гора; б) наказ олімпійців крилатому коневі; в) джерело натхнення. 6. Навчитись римувати – ще не означає стати поетом. 7. Не заради слави, а заради душі!).

4. Усно детально переказати.

ЩО НАС ВРЯТУЄ?

Подумати тільки – людський організм розрахований на функціонування протягом 400 років, а людина не проживає і шостої частини відпущеного їй природою!

Ще на початку століття вчені попереджали, що сучасне місто рано чи пізно перетвориться на страхітливе товписько робінзонів, наглухо відгороджених від світу в своїх квартирах-печерах. Пророцтво, на жаль, збувається.

Переважна більшість людей втратила зв'язок із природою. Може, тому нас так вабить мистецтво? Чи поспішали б ми до музею подивитися картину, якби щодня могли спостерігати, як чарівно пливуть хмари, відкидаючи на пагорби химерні тіні? Як летить птах, як спокійно та вправно рухаються його крила?

Мільйони людей скупчуються у великих містах. Темп життя дедалі зростає. Таке існування суперечить нормальному здоровому способу буття.

Чи ж існує якийсь рятівний шлях розвитку, який не робив би нас заложниками міст?

Такий шлях є. Порятунку людства – космоцентризм. Це – ідея створення такого способу життя, який спирався б на принципи гармонії людини й природи.

Ідея справді повноцінного життя – це життя у власному будинку серед яблуневого цвіту, поряд із бджолою, птахом, травою, вишнею. До речі, гармонія з природою є традицією українства. Закріплення цієї занедбаної національної риси могло б уберегти багатьох людей від психічних зривів та хвороб, значно продовжити їм життя. (За В. Матяшем.) (193 сл.)

Завдання.

1. З'ясувати будову та лексичне значення слова *космоцентризм*. Пояснити значення слів: *гармонія* (узгодженість, співмірність), *традиції* (звичаї, норми, що передаються від покоління до покоління), *психічний* (пов'язаний із психікою – духовною організацією людини), *функціонування* (виконання свого завдання, ролі), *ідеал* (найвища досконалість, взірець).

2. Дібрати синоніми до слів: *товписько, вабити, химерний, занедбаний*.

3. Записати на дошці: *функціонування протягом 400 років, страхітливе товписько робінзонів, темп життя, рятувальний шлях розвитку, принципи гармонії людини й природи*.

4. Скласти план тексту (орієнтовний: 1. Людина не проживає й шостої частини відпущеного природою. 2. Пророцтво вчених збувається. 3. Втрата зв'язку людей із природою: а) чи не тому так вабить нас мистецтво; б) у великих містах скупчуються мільйони; в) не стати заложником міста. 4. Порятунок людства – космоцентризм: а) ідеал життя; б) гармонія з природою – традиція українства; в) національна риса могла б вберегти).

5. Усно детально переказати текст.